

Linoljefärg i historiens spegel

Oljefärgens livslängd rapporterades under 1950-talet ha förkortats från ca 10-20 år till ca 3 år i utsatta lägen och till ca 7 år för normalt utsatta ytor. Dessa siffror är anmärkningsvärt samstämmiga med undersökningar om linoljefärgens livslängd som gjorts under 1990-talet. Och det är faktiskt inte så konstigt. Ser vi på innehållet av de linoljefärger som finns på marknaden idag är de i stort sett uppbyggda på samma sätt som de linoljefärger som man hade tillgång till under 1950-talet. Skillnaden är bara att dagens linoljefärg ibland även innehåller tillsatser för att minska skimbildning och tillsatser av fungicider.

Men vad innehöll en traditionell linoljefärg för utvändigt målning före dess? Hur oljefärg var sammansatt förr, på olika underlag och i olika sammanhang, är ämnet för boken Historiska Oljefärger i Arkitektur och Restaurering. Denna artikel ger en kort sammanfattning av hur utvändigt oljefärg för målning på trä förändrats till innehåll och egenskaper sedan 1700-talet.

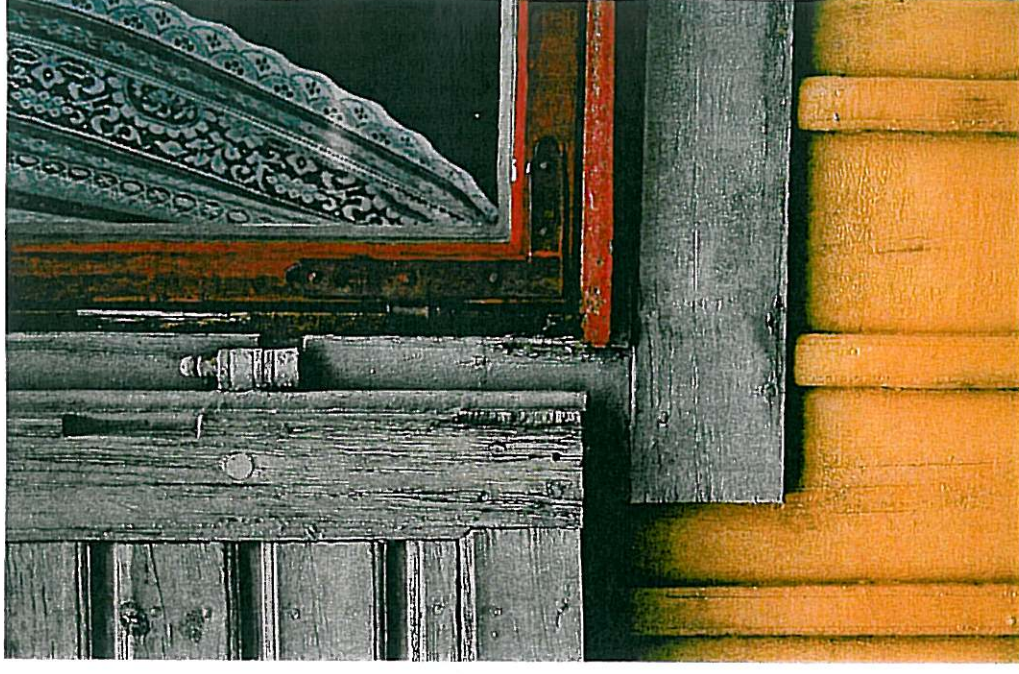
En vit linoljefärg för utvändigt målning från 1700-talet innehöll två komponenter, det vita pigmentet blyvitt (basiskt blykarbonat) och linoljefer-nissa. Linoljefermissa var benämningen för en traditionellt kokt linolja som innehöll låga halter av blyoxid. För att vara riktigt fin kunde denna linoljefermissa vara lagrad under ett eller ett par års tid.

Samma grundrecept med linoljefermissa och blyvitt användes för byggnadsmåleriets utvändiga strykningar i princip under hela 1800-talet.

I samband med introduktionen av det vita pigmentet zinkvitt under 1800-talets andra hälft utvecklades ett nytt recept för linoljefermissa där blyoxid ersattes med manganoxid. Denna fer-nissa användes dock enbart för strykningar med

zinkvitt. Zinkvitt i sin tur användes till att börja med endast för invändiga strykningar. Utvändigt användes fortfarande den vanliga blyhaltiga linoljefermissan och blyvitt ända in på 1900-talet.

Under 1900-talets början introducerades en moderniserad form av kokt linolja. Den processen innebär lägre temperaturer, ca 150°C istället för ca 250°C, luftblåsning av oljan under upp-

Linoljefärg ger en mjukare och svagare färgfilm. Dess åldrande består oftast av kritning eller en litet sprickbildning. Alternativt ger mekaniskt slitage denna mjuka patina där övergången mellan färg och underlag sker näst intill omärkligt för ögat.

hetning i slutna system, istället för upphetning i öppna kärl, samt tillsatser av sickativ i flytande form vilka förutom bly och mangan även kunde innehålla kobolt. Under samma tid introducerades zinkvitt även för urvändig oljefärgsmålning. Forfarande användes blyvitt, men nu blandades även zinkvitt till färgen och påfallande ofta användes enbart zinkvitt och kokt linolja för utvändig målning.

Även blyvitt genomgick processtekniska förändringar under tidigt 1900-tal. I Hantverkets bok, måleri från 1930-talet, finns egentligen inte helt entydiga svar på vilka vita pigment som helst skulle användas till urvändig oljefärg. I något avsnitt lovordas blyvitt som ett utomordentligt pigment för urvändig strykning. I ett annat avsnitt beskrivs hur blyvitt ger kraftigt kritande färg och inte alls bidrar med lång livslängd längre. I själva verket hade den uråldriga stackmetoden att framställa blyvitt övergivits till förmån för en mer rationell metod, kammarmetoden. Kammarmetoden resulterade till en kemiskt sett likvärdig produkt, men med en annan kristallin struktur och mindre partiklar. Detta orsakade också förändringar av pigmentets egenskaper i färgen.

I Hantverkets Bok, måleri beklagade sig författarna också över att målarna börjat använda sig av "torksaker" som terpenin och xerotin. Xerotin var ett flytande sickativpreparat som kunde tillsättas till färgen för att få den att torka snabbare. Detta, menade författaren, var ett fördärv, eftersom oljefärgens livslängd förkortades av dessa tillsatser.

Under 1950-talet tillkom ett antal nya komponenter som förut inte använts i utvändig linoljefärg. Som förut användes kokt linolja och vita pigment som blyvitt och zinkoxid. Men nu användes även det vita pigmentet titandioxid, standolja och lacknafta. Det förekom också en tydligare frekvens tillsatser av rå linolja och xerotin.

Hur förhåller vi oss då till linoljefärg idag?

Linoljefärgens karaktäristiska egenskaper under åldrandet är anledningen till att den används på historiska byggnader. Man vill återskapa ett tidse enligt utseende, och ett uttryck som stämmer inte bara när det är helt nymålat, utan även under fär-

En modern alkydoljefärg som flagor. Alkydoljefärgen ger en relativt stark film som dock flagar i större partier. Färgbortfallet ger i regel vassa och höga kanter och upptäts påtagligt även sett från håll.

gens hela livslängd.

Om den moderna linoljefärgen verkligen kan sägas återskapa ett tidsenligt utseende är dock en berättigad fråga. Med nya och väsentligt förändrade komponenter har egenskaperna faktiskt förändrats till en kortare livslängd. Trots det blir svaret faktiskt både ja och nej. De moderna alternativen från färghandeln, exempelvis en modern alkydoljefärg, ger en patina eller ett nedbrytningsmönster som än mer skiljer sig från den traditionella linoljefärgen. Stora flagor och såriga kanter hos färgskiktet gör alkydoljefärgen direkt diskvalificerad. I ett sådant fall har man också ett arbetsamt underhåll att planera för.

Restaureringsmåleriet innebär ett förhåll-

nings sätt där man är inte rädd för, utan istället välkomnar materialets karaktär under åldrande och patina. Användning av linoljefärg innebär ett underhåll som är relativt enkelt. Att slippa stora insatser med skrapning vid underhåll och endast rengöra och därefter sryka fasaden 1 - 2 gånger är något som många linoljefärgsmålare upplever som enklare än att skrapa hårda, såriga kanter av alkydoljefärg.

Målerihantverket förr och nu

Inte bara färgens innehåll, utan också målerihantverket har förändrats mycket under 1900-talets första hälft. I det moderna byggnadsmåleriet är målningsanvisningarna direkt motsatta till det

traditionella. Virket skall numera grundas, helst innan det når byggplatsen för att inte mögelsvampar skall växa till, och målas så snart som det bara är möjligt.

Fram till och med 1930- och 1940-talet lämnades dock fasadpanelen omålad, eller enbart inljud, ett eller ett par år före målning. På det sättet slapp man problematiken med kådutfällningar som medför att relativt nymålade färgskikt snabbt lossnar från kådrikt virke, en företeelse som numera är ganska vanlig.

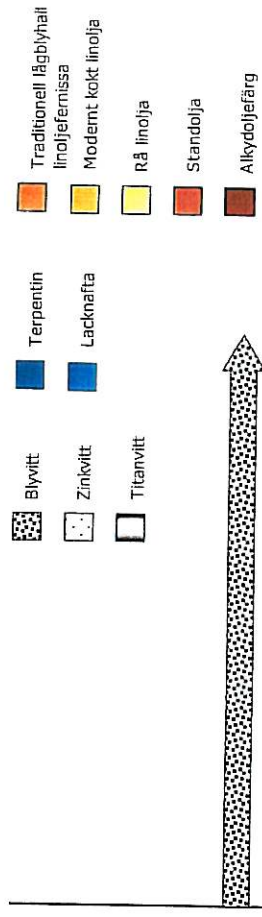
Fasadpanel är i vanliga fall numera färsågad och inte hyvlad. Hyvlad fasadpanel användes dock alltid för oljefärgsmålade fasader före omkring 1940. Färsågade ytor förespråkas idag bland annat för att dess stickiga och ojämna yta ger en sorts armering och bidrar till att moderna färgsystem med akrylatfärger och alkydolfjärfärger får bättre vidhäftning än på en hyvlad yta. I restaurering av panelklädda hus finns dock ingen anledning att överta denna praxis. Hyvlad fasadpanel hör samman med traditionell oljefärgsmålning.

Sist, men inte minst, började traditionell linoljefärgsmålning med att målarmästaren tillredde sin linoljefärg själv, av kokt linolja och pigment. Det går faktiskt lärtare än man tror att göra sin linoljefärg själv. Bra recept finns i Riksantikvarieämbetets Informationshäfte om Traditionella färgtyper.

En färgfabrikant sade en gång till mig något tänkvärt: "Tänk att det aldrig är privatpersoner som kommer med reklamationer på färgen, utan alltid måleritreprenörerna". Förklaringen till detta var enligt honom att privatpersoner alltid tog sig tid att vänta på rätt väder innan de målade, och på att färgen skulle torka ordentligt mellan strykningarna.

Det finns trots allt exempel på modern linoljefärg som stått sig längre än tio år innan ommålning varit aktuell. Gemensamt för dessa exempel är så gott som alltid att själva målningsarbetet fått optimala förutsättningar.

Dessa förutsättningar innebär först och främst att underlaget är korrekt. Undvik att tvätta med lut och målarsoda, använd hellre en utspädd lösning med ammoniak. Måla aldrig med linoljefärg i regn, kyla eller i gassande solsken. Måla alltid

Tidsaxel som beskriver innehållet i byggnadsmaleriets vita oljefärger för målning på utvändigt trä från 1700-talet och fram till i dag. Notera att organiska lösningsmedel som terpentin eller lacknafta inte förekom innan 1930-talet. Smal pil hos rå linolja och standolja markerar att de använts som tillsats.

i mycket tunna skikt, "dra" ut färgen maximalt med en spånstig anstrykare (en rund pensel som håller mycket färg), och släta gärna färgen efteråt med en moddlare (en platt pensel). Slutligen, låt färgen få tillräcklig tid att torka innan nästa skikt målas, och ha inte bråttom. Njut istället av doften från en färg som än idag inte behöver innehålla terpentin eller lacknafta!

Kerstin Lyckeman, Tekn. Dr., konservator samt författare till boken *Historiska Oljefärger i Arkitektur och Restaurering är verksam som fristående forskare och driver konsultföretaget Färgarkologen med inriktning på färgundersökningar och skadeutredningar.*

Kerstin Lyckeman engageras återkommande som lärare och föreläsare för restaureringsarkitekter, antikvarier och konservator vid svenska universitet och högskolor.

Lästips

- Informationshäfte om *Traditionella färgtyper*, utgiven av Riksantikvarieämbetet, 1989.
- Långtidshållbarhet vid underhållsmålning av träfönster* (1987) Carlsson, Wernstål, och Bylander.
- Hantverkets bok, måleri* (1934), (1937) Paulsson, C. (red).
- Linoljefärg utomhus; arbetsanvisningar, tekniska och kemiska grunder*, ekonomi (2004) Gælling, P. m fl.
- Historiska Oljefärger i Arkitektur och Restaurering* (2005) Lyckman, K.